

Lukács József: Igent mondani az emberre

Találó címet választott valláselméleti, valláskritikai tanulmányait, esszéit magában foglaló könyvének Lukács József. Nagyon jól kifejezi vele a marxista vallás-felfogás lényegét; azt, hogy a marxizmus viszonya a valláshoz nem egyszerű, szimpla negáció, hanem egy igenlésen — az ember, az evilágiság állításán — keresztüli tagadás. Marx már fiatalkori munkáiban kifejti azt az álláspontot, amit a Lukács József által a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* mottóul kiemelt mondatban így fogalmaz meg: „A vallást mint a nép illuzórikus boldogságát megszüntetni annyi, mint a nép valóságos boldogságát követelni.” Marx a vallás eme dialektikus materialista koncepciójából adódó valamennyi fontos következtetést levonja, kezdve attól, hogy lévén a vallás végső soron, alapját tekintve meghatározott társadalmi viszonyok terméke, fokozatos eltűnéséhez-elhalásához mindenekelőtt magukat e viszonyokat kell megváltoztatni — egészen addig, hogy ennek megfelelően elméleti síkon sem a társadalomkritikát kell alárendelni a valláskritikának, hanem megfordítva, noha a közvetlen valláskritika is nélkülözhetetlen feltétele és eszköze a vallás elleni hatékony harcnak.

Lukács József következetesen a marxi tételek alapján fejt ki gondolatait, de nem pusztán rekonstruálja és értelmezi a marxi nézeteket, hanem ennél jóval többet is tesz: mai körülményeinkre alkalmazza őket. Írásainak középpontjában a jelenlegi nemzetközi és magyar helyzet sajátosságai s az itt és most adódó legfontosabb tennivalók állnak. A hívőkkel a béke és haladás elősegítésében, a szocializmus építésében való gyakorlati együttműködés témája éppúgy nagy helyet kap könyvében, mint a vallás elleni harc gyakorlati-módszerbeli kérdéseinek köre, s a mai vallásos filozófiák, teológiai nézetek vizsgálata csakúgy, mint a marxista valláskritika egyes elméleti kérdéseinek elemzése.

Ez a tematikai gazdagság már önmagában is nagy erénye a könyvnek, jól szolgálja annak a rendkívül összetett feladatnak megvalósítását, amit a vallás elleni küzdelem jelent. Lukács József előzőleg már meggyőzően bizonyította, hogy a szűkebben értelmezett vallástörténetben-valláselméletben a szakemberek számára is tud sok újat mondani; ebben a kötetében olyan írásokat gyűjtött egybe, amelyek az érdeklődők legszélesebb köréhez szólnak. Könyve éppen ezért jellegénél fogva nem annyira egy-egy részprobléma kimerítő felderítése, mint inkább átfogó keresztmetszete a tárgykör legfontosabb és legközérdekűbb aktuális kérdéseinek, úgy azonban, hogy a tudományos elmélyültség és szakmai hitelesség mindvégig jelen van benne.

A marxisták és hívők, ezen belül a szocialista állam és az egyház viszonyának kérdését vizsgálva Lukács József megkülönböztetett figyelmet szentel az ún. „dialógus” társadalmi, politikai és világnézeti szerepének, jelentőségének. Több ízben is nagyon világosan, félreérthetetlenül fogalmazza meg a párbeszéd célját és tartalmát, mely szerint a dialógus „az eszmei különbségek szembesítése ellenére is közös megoldások keresése” az emberiség sorsát érintő fontos kérdésekben. Lukács mind az együttműködés, mind a *világnézeti harc* elemét, ellentét-egységét hangsúlyozza, meggyőzően érvelve amellet, hogy az együttműködés útjainak és módjainak eredményes keresése feltételezi a következetes ideológiai harcot a vallás ellen és megfordítva: ez utóbbi is csak az első keretében lehet igazán hatékony. Sokoldalú megközelítéssel bizonyítja az így értelmezett párbeszéd szükségességét és hasznosságát az adott világhelyzetben mind a marxisták, mind a hívők számára, egyúttal felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek megvalósulása ellenében hatnak mindenekelőtt az egyház konzervatív, ortodox-integrista irányzata, de a másik oldalon a dogmatikus szemlélet, balos türelmetlenség, szektás elzárkózás részéről is. Árnnyaltan rajzolja meg azt a fejlődési folyamatot, amely a társadalmi-történelmi változások nyomán az egyházi vezetés hivatalos álláspontján belül — ellentmondásoktól és kitérők-

től nem mentesen ugyan — végbement az utóbbi évtizedekben, s közben pl. olyan izgalmas kérdésekkel is szembenéz, hogy nem lenne-e a marxistáknak előnyösebb az, ha az ortodox irányzat győzedelmeskedne, hiszen annak nép- és haladásellenessége jóval könnyebben leleplezhető, s ez siettetné a vallásosság visszaszorulását, ezzel szemben a rugalmasabb, korszerűbb reformista vezetés életképesebbé teszi a vallást és az egyházat. Lukács József egyértelműen nemmel felel erre a kérdésre, mert az egyenlet ilyen módon való felállítása csak üres absztrakció, a nagyobb összefüggésekben viszont arról van szó, hogy a konzervatív irányzat győzelme a hidegháborús légkör kiújulását, az antikommunista törekvések erősödését segíthetné elő, s ez objektíve a szocializmus általános érdekei ellen van, gátolná fejlődését.

A könyv másik nagy témaköre azt öleli fel, hogy a társadalmi viszonyok változásainak hatására milyen mozgástendenciák jellemzik a vallásos *tömegetudat*ot. A választ összefoglalóan abban adhatjuk meg Lukács József nyomán, hogy a fő tendencia egy nagyon bonyolult képletű elvilágiasodás, szekularizáció, amelynek mértéke és tartalma természetesen rendkívül sokféle nemcsak egyénenként, hanem osztályonként, országonként, sőt generációk és vallások szerint is, s legfőképpen persze lényegesen eltérő jellemzői és arányai vannak a kapitalista, ill. szocialista országokban. Különösen érdekfeszítőek azok a fejtegetések, amelyek a tudomány, a technika, a munkamegosztás, valamint a magányérzet és a vallás összefüggéseit kutatják a kapitalizmusban, továbbá azok, amelyek a szocialista országokban érvényesülő elvilágiasodási folyamat sajátosságaira kitekintve azt vizsgálják, hogy nemcsak a hitnek vannak különböző fajtái és fokozatai, hanem a materializmusnak, a materialista világnézetnek is megvannak a különböző formái (pl. naturalista materializmus, naiv materializmus, polgári racionalista ateizmus stb.), amiből egyfelől az következik, hogy a legváltozatosabb átmenetekkel kell számolni a világnézeti nevelés során, másfelől pedig az, hogy a „nem hisz istenben” kritériuma egymagában nem elegendő annak lemérésére, hogy valakinek milyen a valláshoz való viszonya.

Az elvilágiasodási tendencia szükségképpen kihat a vallásos gondolkodás elméleti szférájára is. Lukács József könyvének több helyén is foglalkozik azzal, hogy a keresztényi filozófia és teológia hogyan reagál erre a jelenségre (elsősorban a *Változó világ — vallási tükkörben* és *A természet tudományos megismerése és a mai katolikus teológia* c. írásokban). Cikkeiben tömörségük ellenére is olyan tartalmas és árnyalt körkép áll össze a katolikus és protestáns teológia legújabb törekvéseiről, amely alapot ad fontos, általános következtetések levonására. Jól látható, milyen nagy erőfeszítéseket tesznek ezek a filozófiák-teológiák azért, hogy válaszoljanak azokra a kérdésekre, amelyeket a társadalmi változások és a tudomány fejlődése eléjük állítottak, s ezáltal is fékezzék vagy megfordítsák a vallásosság fokozatos térvesztését. A színpék itt is nagyon változatos, valamilyen formában azonban mindegyik teória kísérletet tesz annak az ellentétnek áthidalására, amely a tudományos igazságok és a vallási dogmák, továbbá a kapitalista társadalom nyilvánvaló igazságtalanságai — sőt bűnei — és a vallásnak e rendszer lényegét támogató magatartása között fennáll. Tanulságos útkeresések ezek, néha nagyon meggondolható és értékes részeredményekkel. Egészükben azonban felemás próbálkozások, hiszen az ellentét ész és hit között véglegesen soha nem oldható fel a vallásból természeténél fogva számúzhatetlen irracionális, misztikus mag miatt; a társadalom megjavítása érdekében pedig — Lukács József ezt is jó tényanyaggal és pontos okfejtéssel bizonyítja — a vallás, az egyház nem ad és nem adhat többet, mint tagadásként a kapitalizmus felületi hibáinak esetleg mégoly merész bírálatát, s „pozitív” programként a felebaráti szeretet, a szellemi-erkölcsi megújulás hirdetését — a kapitalizmus forradalmi megváltoztatása természetesen szóba sem kerülhet.

Minél inkább defenzívában van a vallásos tömegetudat és elméleti gondolkodás, annál inkább szükséges az offenzíva a marxista valláskritikában és a gyakorlati tudati-világnézeti nevelésben. Lukács József a létviszonyok átalakításának döntő volta mellett kellően hangsúlyozza azt is, hogy ez nem vonja maga után automa-

tikusan a gondolkodás átformalódását, kiemeli az eszmei hatás és nevelés nélkülözhetetlenségét. Egyben óva int attól, hogy túlértékeljük az említett elvilágiasodási folyamat mértékét és lebecsüljük a vallás erejét és jelentőségét, mert ez még a szocialista országokban sem indokolt. A vallásosságot tápláló társadalmi okok *teljesen* csak a kommunizmusban szűnnek meg, s a tudatformálásban is sok a javítani való. E téren különösen figyelemreméltóak azok a megjegyzései, amelyek a „materializmus különböző formái” kapcsán már említett tételekből módszerbelileg következnek. Marxista valláskritikánk is eléggé hiányos, egyoldalú, mert „még mindig sokkal nagyobb figyelmet fordítunk ... a teológiai és vallásos filozófia szintjén jelentkező álláspontok bírálatára, mint a *valóságos, tömegesen jelentkező vallási tudat* elemzésére és túlhaladásának metodikájára”.

Ettől az általános fogyatékoságtól Lukács József sem mentes teljesen. Ő is inkább az elmélet alakulását követi nyomon, a teoretikus szféra helyzetét elemzi, noha nem egy írásában (pl. *Marxizmus, humanizmus, ateizmus; Sámson választáson*) a „valóságos, tömegesen jelentkező vallási tudat elemzésére” is vállalkozik. Éppen ezért joggal remélhető, hogy megtartva mostani könyvének erényeit, egy következő cikkgyűjteményben már az ilyen tárgyú írások is nagyobb helyet kapnak. Az *Igent mondani az emberre* azonban így is nagyon értékes, és bizonyára sokak által hasznosan olvasott könyv. Lukács József azzal is a marxi—engelsi példát követi benne, hogy a marxista valláskritika nem maradhat meg elvont, steril zárttságban, hanem — ahogy ő maga írja Marx, Engels és Lenin valláskritikusi munkásságáról — az a feladata, hogy „a vallás kritikáját ... *szervesen kapcsolják össze a kapitalizmus ellen, a kommunizmusért vívott harc mindenkori konkrét feladataival*”. Lukács József erre a „szerves összekapcsolásra” jó példát mutatott. (*Magvető, 1973.*)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Erdélyi Zsuzsanna: „Hegyet hágék, lőtőt lépék...”

Régi, orvosolhatatlan panasz, hogy a kegyetlen háborúk és a rossz történelmi sors múltunk mennyi emlékét tette tönkre. Sokáig azt hittük, hogy elődeink világát csak töredéknyi megmaradt tárgyból és iratból ismerhetjük meg. Ezért volt minden olyan alkalom ünnep, amikor a történelmi emlékek és az élő népi kultúra előbb rejtélyesnek tetsző, majd nyilvánvaló kapcsolatára derült fény. A magyar népköltési gyűjtés történetében például piros betűs eseménynek számít a Vadrózsák kiadása, Bartók első erdélyi útja, Kodály Zobor vidéki kutatása, legutóbb a Balladák könyve, és most ilyen Erdélyi Zsuzsanna apokrif népi imádság gyűjteményének a megjelenése is.

Nemhiába ír a kötet előszavában Ortutay Gyula „új forrásvidék”-ről, „új gazdag tartomány”-ről. Valóban, ez a gyűjtemény több tudományágnak fog mérhetetlen sok munkát jelenteni. Erdélyi Zsuzsanna bevezető tanulmánya sorra jelzi a legfontosabb feladatokat. Ha a folklór egyik általános és természetes tulajdonságára hivatkozva csupán annyit mondana, hogy az imaszövegek sokfajta forráscsoportra vezethetők vissza, alig jutnánk közelebb titkukhoz. De többet ad, messzebbre merészkedik, mert ez az anyag olyan szokatlan bőséggel mutatja a folklór kohójában évszázadok alatt egymásba ötvöződött hatásokat, hogy e tekintetben sok más népköltési műfajt megelőz. Azaz maga mögé utasítaná őket, ha elképzelhető volna közöttük ilyesfajta versengés. Ehelyett azonban a kutatás számára sokszorozza a